

סימן ח - דין הטועה בעשי"ת וחתם מלך אוהב צדקה ומשפט (א)

הטועה בתפילתו בעשרת ימי תשובה, וסיים בחתימה מלך אוהב צדקה ומשפט, כהרגלו בשאר ימות השנה, האם צריך לחזור או לא. בסימן זה יתבאר שדעת רובא דרובא מרבתינו הראשונים וגם האחרונים ועל צבאם מרן ז"ל, שצריך לחזור.

המאור, מוכח שדעתו שחזור, וכפי שנתבאר.

ד ולפי זה יש לדחות גם מה שכתב הכנסת ד הגדולה ליישב, שדעת הראב"ד כמו שכתב בהשגות, ומה שכתב הארחת חיים בשמו הוא למי שסובר כן. ע"כ. שמלבד שסברא זו תמוהה, שאדרבה בארחת חיים הביא כן בשם הראב"ד בסתם ומשמע יותר שכך דעתו לדינא, משא"כ בהשגות שכתב כן בשם יש מי שאומר, ולא גילה דעתו, הנה אחרי ראותינו שכן כתב הראב"ד בהשגותיו על בעל המאור, הדבר ברור דס"ל שחזור. וכבר מצינו בכמה מקומות שעל אף שהראב"ד כתב דעות החולקות על הרמב"ם, מכל מקום הוא עצמו לא סובר כן, ומעתה אין זה דוחק לומר שגם כאן דעתו לא כמו הדעה שהביא בהשגות.

ה-ג גם מ"ש בספר תורת חיים ליישב הסתירה בדברי הראב"ד, על פי שיטת רבי יהודה החסיד, שהמלך המשפט חמור יותר מהמלך הקדוש, ולפי זה אתי שפיר, שמה שכתב בהשגות שיש מי שאומר שאינו חוזר הוא בהמלך הקדוש, אבל בהמלך המשפט חוזר. ע"כ. גם תירוץ זה לא יכון לפי המפורש בהשגות הראב"ד על המאור שגם בהאל הקדוש חוזר. ובכלל דברי תר"י החסיד חידוש הוא, שזה היפך סברת הראשונים דס"ל איפכא שהמלך הקדוש חמור יותר, ומחידוש לא ילפינן.

ז ואמנם דעת כמה ראשונים כדעת ראבי"ה ז שכל המחלוקת בגמרא היא לכתחילה, אבל בדיעבד יצא ואין צריך לחזור, שכן דעת בעל המאור, שבולי הלקט,

דעת הרי"ף שאם לא אמר המלך המשפט שחזור

א-ב בגמ' ברכות (יב:) אמרו למסקנא, שבעשרת ימי תשובה צריך לחתום בתפילה המלך הקדוש והמלך המשפט. והרי"ף כשהביא מסקנא זו, הוסיף "וכיון שלא יצא, צריך לחזור". ונראה שבא לאפוקי שלא נאמר שהכוונה שלא יצא, היינו שלא יצא ידי חובת המצוה כתקנה, אבל אינו חוזר לראש נוכחו שכתב סברא זו הראב"ד בשם יש מי שאומר, שזה אינו, אלא צריך לחזור. וכן מפורש להדיא בדעת הרי"ף בכמה ראשונים.

שכן דעת הראב"ד שחזור

ג בדעת הראב"ד מצינו לכאורה סתירה, שבהשגותיו על הרמב"ם כתב: יש מי שאומר שאינו חוזר לראש. ע"כ. אבל הארחת חיים כתב בשמו שאפילו אמר מלך אוהב צדקה ומשפט חוזר. והדרישה כתב ליישב, שיש לומר שלעולם דעתו שחזור, ומה שהביא בהשגות בשם יש מי שאומר, הוא עצמו לא ס"ל כן. ע"כ. וכדבריו מוכח ממה שכתב הראב"ד על הרז"ה בעל המאור, שצריך לחזור, והרי זה ברור שהראב"ד בעל ההשגות על הרמב"ם הוא הראב"ד בהשגותיו על הרז"ה, ואם כן על כרחך לומר כמו שכתב הדרישה, שהראב"ד עצמו ס"ל שחזור, ודלא כיש מי שאומר שהביא.

אמנם המאמר מרדכי כתב ליישב דב' ראב"ד נינהו, ולעולם דעת הראב"ד בעל ההשגות שאין צריך לחזור. ע"כ. אבל ממה שכתב הראב"ד בהשגותיו על בעל

זה, שהרי הרא"ש עצמו פסק שחוזר אם אמר מלך אוהב צדקה ומשפט, רק שר"ל שיש מקום תימה בדבר. וכן מצינו בכמה מקומות בש"ס ופוסקים, שעל אף התימה, פוסקים הלכה כמותו. וכל שכן כאן שרבינו יחיאל עצמו אמר שלא רשאי לשנות ממה שהורגל בפי כל.

הסברא לחלק בזה

והסברא לחלק בין מלך אוהב צדקה ומשפט להמלך המשפט, מבואר בבית יוסף בשם רבינו מנוח, שכשאומר מלך אוהב צדקה ומשפט, משמעותו שיתנהג עם ברואיו בצדק ומשפט, אבל המלך המשפט ר"ל שהוא יתברך שופט בעולם. ע"כ.

עוד ראשונים הפוסקים שצריך לחזור

ומלבד הפוסקים הנ"ל, יש עוד כמה יב ראשונים הסוברים שצריך לחזור להמלך המשפט, והם: רב סעדיה גאון, וכן הסכים רי"צ גיאת, והמחזור ויטרי, ועוד ראשונים. ונמצא ששיטה זו היא שיטת רובא דרובא מרבתינו הראשונים.

דעת תלמידי רבינו יונה שאין צריך לחזור

ואמנם דעת תלמידי רבינו יונה שכיון שאמר "מלך" אוהב צדקה ומשפט, אין צריך לחזור, אבל דעת רוב הראשונים אינה כן.

שדעת מרן כרוב הראשונים, ודעת הרמ"א כתלמידי רבינו יונה

והנה דעת מרן ברורה שהטועה ואמר מלך יב אוהב צדקה ומשפט במקום המלך המשפט שצריך לחזור, שהרי בסימן קיח כתב שבכל השנה חותמים מלך אוהב צדקה ומשפט, ובכל זאת פסק בסימן תקפב שאם טעה ולא אמר המלך המשפט שחוזר לראש. **ואמנם** הרמ"א שם ס"ל לחלק, שכל מה שאמרו שיחזור הוא דוקא במקום שחותמים כל השנה האל אוהב צדקה

ריא"ז, ועוד ראשונים, ונראה שכן דעת רב האי גאון.

ח ומה שכתב הכנסת הגדולה שהרי"ף והרמב"ם לא גילו דעתם בזה, הוא תמוה, שבדעת הרי"ף כבר הבאנו לעיל (אות א) כמה ראשונים שפירשו בדבריו שאף אם אמר מלך אוהב צדקה ומשפט חוזר, ובודאי שדבריהם נעלמו מעיני קודשו, וגם הרמב"ם כתב כן להדיא, וכמו שיבואר להלן בסמוך.

שגם הרמב"ם סובר שחוזר

ט **גם** הרמב"ם כתב להדיא שאם טעה וחתם מלך אוהב צדקה ומשפט חוזר לתחילת הברכה.

אמנם בתשובות הרמב"ם כתב: ונוסח ברכה ראוי לחתום בה ברוך אתה ה' אוהב צדקה ומשפט, אמנם חייב לזכור מלך בעשרת הימים. ע"כ. ומבואר דסגי בעשרת ימי תשובה באמירת מלך אוהב צדקה ומשפט, וזה סותר למה שכתב בחיבורו. ובאמת שבלאו הכי קשה, שהרי משמעות דברי הרמב"ם שמספיק להוסיף מלך על אוהב צדקה ומשפט ואף לכתחילה די בזה, והרי בגמרא מבואר להדיא שצריך לומר המלך המשפט. ועל כגון זה יש לומר "שבקיה דאיהו דחיק אנפשיה", וצריך לומר כמו שכתב הברכי יוסף דס"ל שאם כל השנה חותם אוהב צדקה ומשפט, בעשרת ימי תשובה סגי לחתום מלך אוהב צדקה ומשפט, אבל אם בכל השנה חותם מלך אוהב צדקה ומשפט, בעשרת ימי תשובה צריך לומר המלך המשפט.

שכן דעת הרא"ש והטור שחוזר

י-יא **וכן** כתב הרא"ש (פ"ק דברכות) שאם אמר מלך אוהב צדקה ומשפט חוזר. וכן דעת הטור, שעל אף שכתב (בסימן קיח) בשם אחיו רבינו יחיאל לתמוה מה הפרש יש בין מלך אוהב צדקה ומשפט, לבין המלך המשפט, וסיים שנשא ונתן בדבר לפני אביו הרא"ש וקיבל דבריו, מכל מקום לא כיון לחלוק על

פי דעת ההמון, ומכיון שמעולם לא נשמע ולא ישמע חכם ספרדי שיחלוק על מרן לקבוע מנהג בזה שלא לחזור להמלך המשפט, בודאי שאין שום מקום לחוש למנהג בזה. וכמו שהתבאר כיוצא בזה בחלק א (חאו"ח סימן מ אותיות יג - יד).

ואין לומר שמא הנהיגו כן כמה מגדולי הדור, על פי דברי הכנסת הגדולה וסיעתו מרבני ספרד, שחלקו על מרן בזה. שזה ודאי אינו, שאם כן היינו שומעים דבר זה ונכתב בספר במנהגי ירושלים, ואנן חזינן כל בתר איפכא, שרבני ירושלים עד הדור האחרון כותבים שזה דבר פשוט אצלם שצריך לחזור.

ומכל שכן שהכנסת הגדולה והנמשכים אחריו כולם, נעלם מעיניהם הטהורות דעת כמה מן הראשונים שהבאנו לעיל דס"ל שחזור, ומכללם ג' עמודי ההוראה, הרי"ף הרמב"ם והרא"ש. ולכן בודאי שעלינו לשוב בזה לדעת מרן שקיבלנו הוראותיו, בארצות הללו שהם אתרא דמרן.

קושיא על הגרי"ח בזה

והנה הגרי"ח ברב פעלים נשאל אם סומא ^{טז} יכול לברך על הציצית, או שצריך לחוש לסוברים דסומא פטור מציצית, והשיב, שאף על פי דקיימא לן ספק ברכות להקל, מכל מקום כיון שכל הפוסקים ראשונים ואחרונים פסקו לחייב, וסברת הפוסקים לא הובאה בשלחן ערוך אפילו בשם יש אומרים, אין למנוע את הסומא מלברך משום סב"ל, דלא חשבינן זה לספק, ואביא דבר אחד לדוגמא, שאם טעה ואמר בעשרת ימי תשובה האל הקדוש, קיי"ל כדעת מרן שחזור, אע"פ שיש כמה ראשונים שחולקים וס"ל שאינו חוזר וכמ"ש בזכור לאברהם, ועם כל זה כל האחרונים הסכימו שחזור ולא חששו לסב"ל. ע"כ.

ולכאורה נראה כוונת הגרי"ח דאולינן בתר סברת רובא דרובא מרבנותא, ולא

ומשפט, אבל במקום שחותמים מלך אוהב צדקה ומשפט אין צריך לחזור. ע"כ. אבל דעת מרן אינה כן, וכאמור.

ואף שגדולי האחרונים של רבני אשכנז נמשכו אחרי דעת רמ"א, מכל מקום אנן בדידן אתכא דמרן סמכינן, ובפרט שכן דעת הפוסקים רוב מנין ורוב בנין.

שדעת רוב האחרונים שצריך לחזור

יד ואמנם דעת הכנסת הגדולה שאינו חוזר, וכמותו פסקו כמה מרבתינו האחרונים, אך לעומתם מצינו לאחרונים רבים דס"ל שחזור, וכדעת מרן ז"ל שקיבלנו הוראותיו, וכן עיקר. [ובכלל יסוד דברי הרמ"א הם מדברי ספר הגהות מנהגים, שהולך לפי מנהגם, משא"כ לדידן].

שאינן לחוש לסב"ל

טו ואין להקשות מדוע לא נחוש לכלל הידוע של ספק ברכות להקל, שאומרים אותו אף נגד רבים, ואפילו נגד מרן. שהרי אין חולק לגבי מי שטעה ואמר האל הקדוש במקום המלך הקדוש, שחזור לראש, על אף שיש ראשונים רבים הסוברים שאינו חוזר, וכמו שכתבנו לעיל (אות ז), ואם כן מדוע נקל ראש בדין המלך המשפט, אטו בשביל שנוסף על זה דעה יחידאה (תלמידי רבינו יונה) נעשה הדבר חמור יותר. ותינח למנהג האשכנזים שנהגו שלא לחזור, אבל לדידן מה יתן ומה יוסיף סברת תר"י יותר מכל שאר הפוסקים שכתבו דבדיעבד אין צריך לחזור אף להמלך הקדוש, ועם כל זה לא חששו להם. ועוד שדעת ר"י החסיד להיפך, שחזור להמלך המשפט ולא להמלך הקדוש.

שאינן לחוש למנהג בזה

ואין לחלק שבהמלך הקדוש נהגו לחזור, וסב"ל במקום מנהג לא אמרינן, משא"כ בהמלך המשפט שלא נהגו לחזור. שאין אלו אלא דברי נביאות, שהרי הדבר ברור שמנהג נקבע על פי חכמי הדור ולא על

שרבני בבל היו נוהגים להורות לחזור גם בהמלך המשפט, עד שבא הגר"ח והורה שלא לחזור, ואחרי דבריו לא ישנו. ע"כ.

נסיון ישוב שלישי ודחיתו

ואין לחלק עוד ולומר דשאני דין המלך המשפט שיש ספק ספיקא שלא לחזור, שמא הלכה כראבי"ה וסיעתו שכל מה שאמרו בגמרא אינו אלא לכתחילה. ואם תמצי לומר כדעת החולקים ובדיעבד נמי פליגי, שמא אין זה אלא באומר אוהב צדקה ומשפט אבל במזכיר מלך אין צריך לחזור. זה אינו, שהרי כל מה דעבדינן ספק ספיקא נגד מרן, זהו דוקא במקום שכל אחד מהספיקות הוא נגד מרן, ואמרינן שבהצטרף שניהם יחד היה מרן מודה לזה, משא"כ כאן שעל אף ב' ספיקות אלו פסק מרן שיחזור, וממילא לא שייך ספק ספיקא בזה.

ואם תאמר שכיון שקיימא לן ספק ברכות להקל אפילו נגד מרן, לכן במקרה הזה יש להורות דלא כמרן, כיון שיש לנו ספק ספיקא, הנה ענין זה דנקטינן ספק ברכות להקל אף נגד מרן לאו מילתא דפסיקתא היא כל כך, שמצינו להחיד"א שכתב שאף בברכות הרוצה לעשות כדעת מרן אין מוחין בידו, כיון שקיבלנו הוראות מרן, שהוא מרא דאתרא. ע"כ. וכן הורה מהר"י אלגאזי שבכל מקום שנוהגים לפסוק כפסקי מרן צריך לברך. וכן פסק החקרי לב בנידונו משום שדעת רובא דרובא דהפוסקים כדעת מרן. ע"כ. ומכיון שאף כאן שייכים טעמים אלו, ואף להחיד"א אינו ענין שמעכב לגמרי רק לכתחילה, אבל העושה כדעת מרן אין מזניחין אותו, וכאן הרי עליו גם כן לקיים מצות תפילה לכולי עלמא, לכן יש להורות שצריך לחזור בין בהמלך הקדוש בין בהמלך המשפט.

ועוד יש לצרף מה שכתב בשו"ת ישכיל יט עבדי, דלא אמרינן ספק ברכות להקל אפילו נגד מרן, אלא במקום שהחולקים עליו

חיישינן כל כך למיעוטא דמיעוטא, והביא דוגמא מדין המלך הקדוש, שעל אף שיש פוסקים שאין צריך לחזור, בכל זאת דעת כל האחרונים שחזור.

ולפי"ז יוצא שגם לגבי המלך המשפט צריך לחזור, שהרי גם בזה דעת רובא דרובא דרבוותא שצריך לחזור.

יז ומעתה יש להקשות על הגר"ח עצמו, שפסק בבן איש חי שאם טעה ואמר מלך אוהב צדקה ומשפט שאינו חוזר כיון דקיי"ל סב"ל אף נגד מרן, ורק בהאל הקדוש חוזר. ע"כ. ולכאורה קשה מאי שנא זה מזה.

נסיון ישוב ראשון ודחיתו

והיה נראה לחלק, שסברת הפוטרים את הסומא מציצית לא הובאה בשלחן ערוך אפילו בדברי הרמ"א, לכן לא חוששים לסב"ל, וכן גם בהמלך הקדוש, שכיון שסברת החולקים לא הובאה בשלחן ערוך כלל, לא חוששים להם. אבל בהמלך המשפט הואיל והרמ"א הביא סברא זו שלא חוזר, אם כן לא נדחתה לגמרי מההלכה, ולכן חוזרים לכלל של ספק ברכות להקל.

אך יש להקשות מכמה מקומות שגם כאשר מרן והרמ"א ס"ל לברך, בכל זאת כאשר האחרונים לא ס"ל הכי, הכי נקטינן לדינא משום סב"ל, הרי שחיישינן לסב"ל גם כאשר סברת החולקים לא הובאה בשלחן ערוך.

נסיון ישוב שני ודחיתו

עוד היה נראה ליישב, שבהמלך הקדוש סמך הגר"ח על מה שנהגו לחזור, משא"כ בהמלך המשפט.

אבל מלבד מה שכבר נתבאר לעיל (אות טו) לדחות דבר זה, הנה עיקר הדבר שכך היה המנהג בבגדד, אינו מוחלט כלל, כי המקובל רבי אפרים הכהן זצ"ל אמר ששמע מהגאון רבי אברהם הלל זצ"ל, שהיה מרבני בבל וחבר בית הדין בדור הגר"ח, שאמר

מב"ל אף נגד מרן ועם כל זה פסקו כאן שצריך לחזור להמלך המשפט ולא חששו כלל לספק ברכות, ועל כרחך דהיינו טעמא כנ"ל, ובצירוף שכן דעת רוב ככל הפוסקים [יותר משלושים פוסקים אחרונים, מגדולי וחשובי המחברים] שכולם סוברים שאם טעה בעשרת ימי תשובה ואמר מלך אוהב צדקה ומשפט, יש להורות שצריך לחזור מברכת השיבה והלאה וכדעת מרן ז"ל, והדברים ברורים.

מצאו איזו סברא מחודשת שלא ראה אותה מרן ז"ל, ואפשר לומר דאילו הוה שמיע ליה למרן סברא זו היה חוזר בו. ע"כ. ואם כן בנידון דידן שסברת תלמידי רבינו יונה ראה אותה מרן ולא נעלמה ממנו, ואפילו הכי לא חש לה, מפני שאין כן דעת כל הפוסקים, אשר על כן אין לזוז מדבריו הקדושים כלל.

כ **ובזה** תנוח דעתנו ממה שמצינו להחיד"א וסיעתו, שהביאו כלל זה דאמרינן

סימן ט - דין הטועה בעשי"ת וחתם מלך אוהב צדקה ומשפט (ב)

בסימן הקודם התבאר שהטועה בעשי"ת וחתם מלך אוהב צדקה ומשפט, צריך לחזור, וכדעת מרן ורוב האחרונים. בסימן זה יבואר שהטעם שלא חוששים כאן לכלל הידוע ש'ספק ברכות להקל' ולא מורים שאין צריך לחזור [כדעת הרמ"א והאחרונים שפסקו כמותו], משום שבתפילה לא אמרינן 'ספק ברכות להקל'.

הברכות שמסופק בהם, מוכח שלא אמרינן ספק ברכות להקל בתפילה.

טעם דלא אמרינן סב"ל בתפילה

וטעם הוראה זו דלא אמרינן ספק ברכות להקל בתפילה, נראה משום שאם ימשיך מהמקום הברור לו שלא אמרו עדיין, לא ניצול מחשש ברכות לבטלה, שהרי יתכן שעוד לא אמר את הברכות המסופקות, ונמצא שבזה הוא מדלג אותם, וכל שדילג איזו ברכה מן התפילה לא יצא ידי חובה וכדאיתא בשלחן ערוך (סימן קיט), ולכן כשמסופק לא שייך לומר ספק ברכות להקל, דאדרבה זיל לאידך גיסא, שכל ברכות שיברך מכאן והלאה אפשר שיהיו לבטלה, אם באמת דילג, ולכן יש להעמיד ההלכה על דינה כפי שהיינו פוסקים לולי החשש של ספק ברכות.

ועוד, שעל ידי זה כל הברכות הראשונות שבירך כהוגן יהיו גם כן לבטלה

הוכחה דלא אמרינן סב"ל בתפילה

א **בגמרא** ברכות (טז). מבואר שהטועה בקריאת שמע ואינו יודע להיכן לחזור, יחזור למקום שברור לו שאמר, וימשיך הלאה. וכן מבואר בירושלמי. ועוד הוסיפו בירושלמי, שאם התפלל ומצא עצמו בשומע תפילה, חזקה כיון, והיינו חזקה שהגיע לשם, ומבואר שהירושלמי משווה דין תפילה לקריאת שמע, ומעתה הוא הדין שאם טעה ומסופק להיכן לחזור, שיחזור למקום שברור לו שאמר, וכדין קריאת שמע, וכן הביאו כמה ראשונים דין זה דהירושלמי, וכן הוא בבית יוסף (סי' סב).

ולכאורה קשה איך מורים לו לחזור ולומר את הברכות המסופקות, והלא קיי"ל שספק ברכות להקל, והיה לנו לומר שימשיך רק מהמקום שברור לו שעדיין לא אמר, וממה שלא מורים כך, אלא שיחזור ממקום שברור לו שאמר, ויאמר גם את

הטועה ומזכיר מאורע שאר ימים בתפילה שלא בזמנה [כגון המזכיר יעלה ויבוא שלא בראש חודש] דלא הוי הפסק, ולכן עדיף לחזור ולברך ולא אמרינן ספק ברכות להקל, וכל שכן כאן שאם באמת דילג הרי שעושה ברכות לבטלה בקום ועשה מכאן ואילך.

ובעיקר הקושיא הנ"ל, היה מקום ליישב לפי מה ד שכתבו התוס', שלמ"ד שלא חותמים בברכת אירוסין, הכא נמי דלא חותמים בברכות התורה. ע"כ. וכיון שסתם הגמ' לחתום בה וכן עמא דבר, אם כן קיימא דלא כאותו אמורא.

אולם על תירוץ הנודע ביהודה יש להשיב, שאין זה ברור שאם יפתח ולא יחתום דהוי ברכה לבטלה, שעל אף שכן כתב הרשב"א, מכל מקום החקרי לב כתב שדעת הרא"ש והטור נראה דלא כהרשב"א, וכתב שכן הוא דעת מרן בסתם בסימן קפז.

ומכל מקום לפי מה שנתבאר אתי שפיר טפי דעת הפוסקים והמנהג שנהגו לחתום בברכת אירוסין.

דעת המג"א שברכות אינן מעכבות זו את זו, ואם דילג ברכה אחת לא הוי שאר הברכות לבטלה, ודחייתו

אמנם דעת המג"א (בסי' תקצג) שברכות ה התפילה אינן מעכבות זו את זו, שאם יודע רק ברכה אחת שיאמרה לבדה, ולמד כן ממה שאמרו כן גבי שש ברכות שמוסיפים בתענית. ע"כ. ולפי זה בנידון דידן גם אם נאמר דחשיב כדילג ברכה אחת, עדיין אין שאר הברכות לבטלה.

אולם דבריו תמוהים, שבודאי יש הבדל בין שש הברכות הנוספות בתענית, לשאר ברכות התפילה, שבהם מפורש במגילה (יז:) שתקנו אותם על הסדר, וכך מפורש חילוק זה במאירי, וכבר השיגו על דבריו כמה אחרונים. ומה שכתב המשנ"ב שאף להמג"א הוא רחמי בעלמא ויוצא על כל פנים ידי חובת תפילה, שמהתורה בבקשה אחת סגי. ע"כ. יש להשיב על זה, שמכיון שנתקנו על הסדר, אם חיסר ברכה אחת הויא ברכה לבטלה. וכך כתב הגאון משכנות יעקב.

למפרע, אם באמת דילג. משא"כ כשיחזור על הברכות המסופקות, כל הברכות שלפני כן התקיימו למפרע.

ואין לומר דלא חשיב ברכה לבטלה וכמו שכתב הריטב"א לגבי הנוטל ידיו ובירך ואחר כך נמלך ולא אכל, דמכל מקום ברכת על נטילת ידיים לא הויא לבטלה כיון שסוף סוף נטל, ובאותה שעה היתה דעתו לאכול. ואם כן הוא הדין הכא שכל הברכות שבירך חשבם לטובה, רק אחר כך קרה לו ההכרח בזה מכת הדין דסב"ל. זה אינו, דשאני הנידון של הריטב"א שכל שנוטל ידיו כבר נגמרה המצוה, והאכילה היא תנאי לנטילה ולא מגוף המצוה, משא"כ כאן כל שנגמרה תפילתו ולא יצא ידי חובה הוי למפרע ברכות לבטלה, ועל כל פנים הברכות שיאמר אחרי זה יהיו לבטלה, אם באמת דילג.

ולכן לא שייך כאן הכלל של ספק ברכות להקל, דהויא קולא המביאה לידי חומרא, ובאין ברירה עליו לחזור לתקן את המעוות ולחזור לברכות המסופקות.

ראיה מתשובת נודע ביהודה לסברא זו

וכן מצינו כיוצא בזה להגאון נודע ביהודה, שנשאל מדוע חותמים בברכת אירוסין, והרי בכתובות נחלקו אמוראים אם חותמים או לא, ואיך מכניסים את עצמם בספק ברכות לבטלה. והשיב הנודע ביהודה, שהרי ממה נפשך לא ימלט מספק לא תשא, שאם הדין שיחתום ולא חתם, הרי זה משנה ממטבע שטבעו חכמים ולא יצא ידי חובה, ונמצא שכשאמר בפתיחתו ברוך אתה ה' עבר על לא תשא, והרי גם אם הדין שלא לחתום וחתם לא הפסיד ברכתו, שהרי בירך כתקנתו. ע"כ. ומדבריו יש ללמוד לנידון שלנו, שמכיון שאם יחזור הברכות המסופקות, אף אם באמת כלפי שמיא גליא שהוא כבר אמרן, ועבר על לא תשא, מכל מקום לא הוי הפסק כל כך ויצא ידי חובת תפילה, דלא גרע מדין

מטעם דלא אמרינן סב"ל בתפילה, כיון שכל סברא זו שייכת דוקא באמצע התפילה, שאם ימשיך הוי המברך ברכה לבטלה בקום ועשה, משא"כ אם כבר גמר תפילתו לא שייך האי טעמא, ואמרינן שפיר ספק ברכות להקל אילולא הטעם של חזקה.

ו [ומה שיש להקשות על זה מהגמרא ברכות, יש להשיב כמבואר בפנים]
ז ואין להקשות ממה שכתב מרן בבית יוסף (סי' תכב) בשם הירושלמי שהמסופק אם הזכיר ראש חודש בתפילתו שחוזר מטעם חזקה שמה שהוא למוד הוא מזכיר, ולא אמר

סימן י - דין הטועה בעשי"ת וחתם מלך אוהב צדקה ומשפט (ג)

בסימנים הקודמים התבאר שהטועה בעשי"ת וחתם מלך אוהב צדקה ומשפט, שצריך לחזור, וכדעת מרן ורוב האחרונים, ועל אף שיש חולקים, לא חוששים להם לומר שלא יחזור, מכיון שבתפילה לא אמרינן 'ספק ברכות להקל'. בסימן זה יבוארו פרטים נוספים בדין זה, ומסקנת ההלכה.

ספק התפלל שחוזר ומתפלל על ידי תנאי זה, וכמו שכתב הרשב"א והובא בבית יוסף (סי' קז).

ואמנם החיד"א והכף החיים כתבו שאין לחזור בתורת נדבה, כיון שתפילת נדבה צריכה כוונה מרובה, וכמו שכתב בשלחן ערוך (סי' קז), שאסור להתפלל תפילת נדבה אלא אם כן בטוח שיכוון מראש ועד סוף התפילה, וידוע שאין אנו יכולין לכיון בזמן הזה.

אבל זה אינו נכון לדינא, שכל זה דוקא במתפלל דרך רשות, בזה אמרינן שלא יעשה כן, אבל אם עושה כן מחמת הספק במציאות או מפני המחלוקת, רשאי לחזור ולהתפלל בתורת נדבה על ידי תנאי. וכך כתב הרב חסד לאלפים וכ"כ עוד פוסקים.

שאינו יכול להזכיר הברכה בשומע תפילה

ואמנם דעת הפרי חדש (סי' קיט) שאם דילג ברכה אחת יכול לאומרה בשומע

תפילה, והביאו הרב תהלה לדוד. ואם כן הוא הדין בנידון דידן שמי שלא חתם המלך המשפט, יכול לומר ברכה זו בשומע תפילה. אך כבר דחו האחרונים דעה זו מכל וכל, שכיון שחותם רק בשומע תפילה, לא

שאם נזכר באמצע התפילה שצריך לחזור

א **לפי** מה שנתבאר בסימן הקודם שאין לומר סב"ל בתפילה, הרי שהטועה בעשי"ת ואמר מלך אוהב צדקה ומשפט, צריך לחזור לברכת השיבה, שאם לא יעשה כן, אלא יחוש לדעת מייעוטא דמייעוטא של הפוסקים, הרי הוא ממשיך לברך ברכות לבטלה, לדעת רובא דרובא דרבוותא ומרן ז"ל, מלבד שלמפרע כל ברכותיו שלפני ברכת השיבה היו גם כן ברכות לבטלה, וכל הראשונים הסוברים שצריך לחזור להמלך הקדוש, סוברים גם כן שחוזר להמלך המשפט, ורק תלמידי רבינו יונה חידשו שכשאומר "מלך" אוהב צדקה ומשפט אין צריך לחזור, והיא כמעט סברא יחידית, ולכן יש לפסוק שחוזר להמלך המשפט כמו שצריך לחזור להמלך הקדוש.

שכשסיים תפילתו יכול לחזור על תנאי

ב **אמנם** אם נזכר כשסיים תפילתו, יש לו תיקון פשוט לחזור, על ידי שיתנה ויאמר שאם לא יצא ידי חובתו בתפילתו הראשונה תהיה תפילה זו לחובתו, ואם כבר יצא ידי חובה תהיה לו לתפילת נדבה, וכדין

דיעבד ואין צריך לחזור. ואם כן אפשר להתפלל קצת ברכות כשיש איזה צורך כגון במקום "לכתחילה" וכל שכן בספיקא דדינא.

ואמנם בשלחן ערוך (ס"ס רצד) מפורש שאם לא סיים תפילתו לא רשאי

לחזור היכא שאין צריך לחזור מן הדין, ואם כן לא קיימא לן כרב האי גאון הנ"ל, מכל מקום בדבר שיש להסתפק אם מחזירין אותו, שפיר איכא למימר דרשאי לחזור בתורת נדבה וצ"ע.

דעת החוות דעת שאפשר לומר ברכות דרך נדבה, ודחיתו

והנה הגאון חוות דעת כתב שאם אומר ברכה דרך נדבה, אין בו איסור של ברכה לבטלה, כמו שמותר להתפלל בתורת נדבה. ע"כ. אבל דבריו תמוהים מאוד, דבשלמא תפילה שנתקנה כנגד קרבן, שייך להתפלל אותה בתורת נדבה כשם שמקריבין קרבן נדבה, אך בברכות מה שייך נדבה. וכן מפורש בשבולי הלקט, שאין לברך ברכות ק"ש בתורת נדבה, וראיה לזה ממה שאמרו בברכות (כא.) היה עומד בתפילה ונזכר שהתפלל פוסק ואפי' באמצע ברכה, ולא אמרינן שיגמור שאר הברכות בתורת נדבה.

חיוזק מה שנתבאר בסימן הקודם שאין לחוש לספק ברכות בתפילה

קושיא מהטועה ותיקן תכ"ד שלא חוזר, והישוב לזה - והנה הרשב"א בתשובה (סי' לה) כתב, שהטועה ואמר האל הקדוש, ובתוך כדי דיבור חזר ואמר המלך הקדוש, שלדעת רש"י בברכות (יב.) לא יצא, ולפירוש הגאונים שם יצא, וכתב "ודברי רש"י נוחין לי בפירוש אותה הלכה יותר, ומכל מקום אין בנו כח לעשות מעשה נגד הגאונים ז"ל ולחייבו לחזור, ושב ואל תעשה עדיף". וכן פסק מרן בשלחן ערוך (סי' תקפב). ולכאורה לפי מה שנתבאר, היה צריך לפסוק לחזור, משום שאם הלכה כרש"י, הרי כל מה שממשיך הוי ברכות לבטלה.

עולה לו לברכה אחרת, ורק בשוכח לומר ותן טל ומטר, שעל כל פנים אמר את תפילת השנים כתקנה, ולא נגרע לו מערך י"ח ברכות, לכן יש לו תקנה לאומרה בשומע תפילה.

אם אפשר לומר חלק מהתפילה בתורת נדבה

ד הגאון שדי חמד בשו"ת אור לי כתב, שהמסתפק במציאות או בספק דדינא אם צריך להמשיך את תפילתו או לא, יוכל להתנות אפילו באמצע תפילתו על איזה ברכות שיהיו לנדבה, ודוקא במי שחשב שלא התפלל והתחיל על דעת חובה ודאי לא יכול לשנות באמצע לנדבה, ואם כן בנידון שלנו, מי שנזכר אחרי כמה ברכות שטעה ואמר מלך אוהב צדקה ומשפט יכול לחזור מיד לברכה השיבה לחתום כראוי, ואומר משם ואילך על תנאי.

אבל נראה שאין דבריו מוכרחים, שהרי ידוע שהתפילות כנגד תמידין תקנום, ותפילת נדבה הוא כנגד קרבן נדבה, ולכן אי אפשר להתפלל חצי חובה וחצי נדבה, כשם שאי אפשר להביא קרבן שחציו חובה וחציו נדבה, ואם כן גם כשמסופק באיזה ברכות באמצע התפלה, אי אפשר להתנדב כמה ברכות, כשם שאי אפשר להביא חצי קרבן, ומאי נפקא מינה אם זה מכח ודאי או מכח ספק. ולכן דברי האחרונים הנ"ל קיימים.

ה ולכאורה יש להביא ראיה לדברי השדי חמד, ממה שכתב רב האי גאון, והובא בארחות חיים, שאם טעה בהמלך הקדוש ולא סיים התפילה יחזור, ואם סיים אין כח לחייבו לחזור. ע"כ. וקשה, שכיון שאין כח לחייבו לחזור כשסיים תפילתו, למה יחזור באמצע, אלא ודאי שכיון שלכתחילה צריך לומר המלך הקדוש, ויכול לחזור כמה ברכות בתורת נדבה, לכן שפיר דמי לחזור, כדי שיוכל להמשיך תפילתו בלא שום פקפוק, משא"כ כשסיים לגמרי חשיב

מעכבות זו את זו, ולכן לא יחזור לברכת השיבה. ע"כ. שכבר נתבאר לעיל (סימן ט אות ה) שכל האחרונים דחו סברת המגן אברהם בזה.

יא שאם לא חוזר למודים כראוי הוי ברכתיו לבטלה - ואמנם השדי חמד כתב בשם שו"ת שפת הים, שמי שהיה עומד בתפילה והזכירוהו שהתפלל כבר, לא הוי ברכתיו לבטלה עד מקום שהזכירוהו. ע"כ. וסיעתא לזה, ממ"ש תוס' בברכות (כט:): שהטועה ולא הזכיר ר"ח בעבודה, שאם הוא בציבור אינו חוזר, מפני ששומעה משליח ציבור, דהיכא שהתפלל וטעה לא חשבינן ליה כאילו לא התפלל כלל, וכן פסק מרן בשלחן ערוך (סי' קכג). אבל בריטב"א (פ"ק דתענית) כתב שאם שכח להזכיר ושכח וחתם ברוך אתה ה' ונזכר, שמסיים למדני חוקיק, כדין המברך ונפלו פירות מידיו, ונמצא שלא סיים ברכתו ויחזור לאומרה כראוי ע"כ. הרי שהותר לו להפסיק, כדי שלא תהיה ברכתו לבטלה. ומשמע שיש בזה איסור ברכה לבטלה.

ועכ"פ בטועה ומפסיק באמצע תפילה וסומך על הש"צ מסתברא דלמפרע הוי ברכתיו לבטלה. ועכ"פ בודאי שראוי יותר לתקן תפילתו כל מה שאפשר, ומכל שכן כשמסיים ברכות התפילה בקום ועשה, דהוי בודאי ברכות לבטלה.

יב דוגמא משוכח לומר רצה והחליצנו - ודוגמא לדבר יב ראינו במי ששכח לומר רצה והחליצנו בברכת המזון, שנחלקו הפוסקים להיכן חוזר, שדעת הראב"ד ודעימיה שחוזר לברכת רחם, אבל מרן הבית יוסף כתב שמאחר שדעת הרמב"ם וסיעתו שחוזר לראש, הכי נקטינן. וכן פסק בבן איש חי. ולא חששו לסב"ל, כיון שלהרמב"ם אם יחזור לרחם חשיב כמתחיל באמצע ברכת המזון והו"ל ברכות לבטלה, שהרי לדעת כמה פוסקים שלש ברכות דברכת המזון מעכבות זו את זו, ולכן יחזור לראש וישנם עוד דוגמאות כיוצא בזה, והוא כלל גדול בדין ספק ברכות להקל.

מסקנת ההלכה

יג **הטועה** בתפילתו ואמר מלך אוהב צדקה ומשפט, אם נזכר תוך כדי דיבור

אולם מלבד שיש לומר, שהיה קשה להרשב"א להכריע נגד הגאונים, שכל דבריהם דברי קבלה, הנה שאני התם שיש ספק ספיקא: שמא הלכה כמ"ד שאפילו אמר האל הקדוש אינו חוזר (עי' לעיל סימן ח אות ז), ואת"ל שהלכה כמ"ד שחוזר, שמא הלכה כמ"ד שאם חזר בו תכ"ד שמועיל, וא"צ לחזור וכדעת הגאונים. ולכן שפיר פסק מרן שלא חוזר. [וכן מתבאר מדברי ערוך השולחן]. משא"כ בנידון שלנו שאי אפשר לצרף דעת תלמידי רבינו יונה שלא חוזר אם אמר מלך אוהב צדקה ומשפט, שזו דעה יחידאה [משא"כ הגאונים שכל דבריהם דברי קבלה, ואלמי טפין].

ח ראייה מדין השוכח לשאול גשמים בברכת השנים - וראיה לדין זה שלא אמרינן סב"ל בתפילה, ממי שטעה ולא שאל גשמים בברכת השנים, ונזכר אחר שהתחיל ברכת רצה, שצריך לחזור לברך עלינו, וכמו שכתב בשלחן ערוך. והרי גם דין זה אינו מוסכם, שדעת התוס' ורב האי גאון והר"ן ועוד שחוזר לשומע תפילה ושואל שם טל ומטר, ועם כל זה פוסקים כדעת הרמב"ם והרא"ש וסיעתם שחוזר לברכת השנים ולא חוששים לסב"ל. ועל כרחך הטעם כנ"ל, שאם נקל לחזור לשומע תפילה, נבוא לידי חומרא, דהוי כמדלג הברכות שלפני זה, וממילא כל מה שמסיים [וכן הברכות הקודמות עד ברך עלינו] הוי לבטלה, וגם לא יצא ידי חובת תפילה, משא"כ כשחוזר הרי תיקן את תפילתו.

ט ומ"ש בספר שיורי טהרה בדין שאלת גשמים, שיחזור לשומע תפילה, ויכלול בקצרה קצת מכל ברכה מברכת השנים ואילך. ע"כ. זה אינו, שכבר הבאנו לעיל (אות ג) שכולם הסכימו פה אחד שאין מקום לומר ברכה שדילג אותה באמצע שומע תפילה, וממילא אם לא יעשה כדעת הרמב"ם ומרן שחוזר לברכת השנים, נכנס באיסור ברכה לבטלה. וכמו כן יש להשיב על מה שכתב בשו"ת מעט מים, שמי ששכח לומר המלך המשפט, שיאמר ברכת השיבה בשומע תפילה וכדעת הפר"ח. ע"כ. שזה אינו, ואין זה מדרכי ההוראה לעזוב סברת כל הפוסקים ומרן ז"ל, ולסמוך על דעה יחידאה.

י וכן יש לדחות מה שכתב בשו"ת מעט מים שם, לסמוך על דברי המג"א שברכות התפילה אינן

על תנאי, שאם יצא ידי חובה בתפילתו הראשונה תהיה תפילה זו לנדבה, ואם לא תהא לחובתו. ש"צ אינו חוזר ומתפלל, הואיל וסיים תפילתו, ולהתנות לנדבה אי אפשר, שאין נדבה בציבור.

מסיים המלך המשפט, ואם נזכר אחר כמה ברכות ואפילו באמצע ברכת שים שלום חוזר לברכת השיבה, בין יחיד בין שליח ציבור, ואם לא נזכר עד שחתם ברוך אתה ה' המברך את עמו ישראל בשלום, יחיד חוזר ומתפלל

סימן יא - אם צריך להתפלל על החולה דוקא בשם אמו

האם יש קפידא להתפלל על החולה דוקא בשם אמו, ולא בשם אביו, או שהוא רק על הצד היותר טוב, ואם בהשכחה גם כן מזכירים שם האם בדוקא.

פלניתא", והסביר הגרי"ח בבן יהודע, שאין הטעם משום שאמו ודאית יותר מאביו, שיש בזה חילול כבוד שמזלזל באביו, אלא מפני שאין על האשה קטרוגים כל כך כמו האיש, שפטורה ממצות עשה שהזמן גרמא ומביטול תורה. ע"כ.

אבל בזהוהר הקדוש כתב להדיא שאדם צריך להזכיר בתפילתו את אמו, כיון שהוא דבר ודאי, והוא כמו שכתב מהרש"ל הנ"ל מפני השמועה.

והרב פתח הדביר כתב שהטעם שמזכירין ג את אמו, משום דקיי"ל אין חוששין לזרע האב, וכמו שכתב הרמב"ן על התורה. ע"כ.

אבל זה אינו, שמלבד שאין כן דעת שאר הפוסקים, וכן פסק בשלחן ערוך, הנה כל זה לגבי אותו ואת בנו, אבל לגבי בני אדם קיי"ל למשפחותם לבית אבותם. ומכל מקום מהזוהר הקדוש הנ"ל מבואר שהטעם שמזכירים את האם משום שהיא ודאית.

שאין בזה קפידא רק על צד היותר טוב

ומכל מקום נראה שאין זה אלא על צד ד היותר טוב, אבל לא שיהיה קפידא בזה, ובפרט כשאין יודעים את שם האם, שפיר דמי לומר את שם האב או את שמו בלבד, וכמו שאמרו בגמ' תענית (כג:) מה

מחלוקת הרשב"א ומהרש"ל

א בשבת (סו:) אמר אביו אמרה לי אם, כל מנייני בשמא דאמא. ופרש"י: כל מנייני לחישות. בשמא דאמא. פלוני בן פלונית. ע"כ. וכתב מהרש"ל, דוקא נקיט פלוני בן פלונית, שבני אדם מזכירין האשה שהיא אם הולד יותר מאביו. ע"כ. אבל הרשב"א בתשובה כתב: ומה תועלת יש בין שם האם לשם האב לפי העיון, ולא תאמר כי זה דברי אשה, כי בודאי משאמרן אביו וקבעו אותן בגמ' האמינוה וסמכו עליה. ע"כ. הרי שלדעתו אין הפרש בין שם האב לשם האם.

ולכאורה דבר זה תלוי במחלוקת התוספות והשיטה מקובצת (ב"מ ו:) אם רוב הוא מתורת ודאי או מתורת ספק, שמהרש"ל סובר שהוא מתורת ספק, וכיון שאב הוא מתורת רוב כמבואר בחולין (יא:), לכן אמר שצריך להתפלל דוקא בשם אמו, שהיא ודאית. משא"כ הרשב"א סובר שהרוב הוא מתורת ודאי, ולכן אין הפרש בין אב לאם. אבל יש לדחות כמו שנתבאר לעיל (סי' ג) שכיון שהוקבע לרוב גמור לקוראו אביו, לכל מילי חשיב כודאי גמור.

שהטעם שיש להזכיר את אמו משום שהיא ודאית

ב ובברכות (נה:) מי שמפחד מעין הרע, יאמר אנא פלוני בר פלוני מזרעיה דיוסיף קאטינא וכו' ובעין יעקב הגירסא "בר

חלק אורה חיים

סימן ו - אם נשים יכולות לברך ברכות קריאת שמע

עניני המאורות ושכחו של מקום. ב. התיירו חכמים לשאול מפני הכבוד ולהשיב שלום לכל אדם בין ברכת הבוחר בעמו ישראל באהבה לק"ש וכמ"ש בש"ע (פי' סו ס"א וס"ה), אבל אין היתר לשאול מפני הכבוד בין ברכת המצוות לעשיית המצוה. ג. זמן ק"ש הוא עד ג' שעות כמבואר בש"ע (פי' נח ס"א) ואילו ברכות ק"ש זמנם עד ד' שעות כמ"ש בש"ע שם (פי'), שהוא גם סוף זמן תפילה (פי' פט ס"א). ד. מותר לברך ברכות ק"ש של ערבית מפלג המנחה שהוא זמן תפלת ערבית ואע"פ שאינו זמן ק"ש (פי' רלה ס"א). ה. הפורס על שמע חוזר לברך ברכה ראשונה של ק"ש אע"פ שכבר ברכה כדי שלא תהא אמירת ברכו על ריקם וכמ"ש בש"ע (פי' ס ס"ב) ומוזה מוכח דברכות ק"ש יש להן דין תפילה ולא ברכת המצוה. ו. ממה שנפסק בש"ע (פי' קיא ס"א) שצריך לסמוך גאולה לתפלה ואיסור גדול להפסיק בין ברכות ק"ש לתפלה מוכח שהם קשורים זה בזה. והביאו ראיות אלו הגר"מ מאוזו זצ"ל בשו"ת בית נאמן ח"א (פי' כא), והגר"צ בוארון שליט"א בשו"ת שערי ציון ח"א (פי' ג). ע"ש. ומוזה כתבו להעיר על דברי רבינו שנתן לברכות ק"ש את דיני ק"ש ומחמת כן פסק שאסור להן לברכן בשם ומלכות.

אך האמת היא שהקשויות הם לא על רבינו, אלא על המג"א ודעמיה, שכתבו שנשים פטורות מברכות ק"ש, והלא אם ברכות אלו דינם כתפילה, יש לחייב אותן כתפילה. ועל כרחך ליישב שהאחרונים הנ"ל הבינו שהן אמת נכון הדבר שמעיקרא ברכות אלו נתקנו בפני עצמן, אבל מכל מקום לאחר שהחכמים תיקנו לומר אותן סמוך לקריאת שמע, וכמ"ש כן בשו"ת הרשב"א (פי' מז), הרי שתורה אחת ומשפט אחד יהיה להם,

לכאורה הדבר פשוט שמכיון דנשים פטורות ממצוות ק"ש וכו'.

ביאור עיקר התשובה

כאן מבאר רבינו את יסוד התשובה, שהרי הדבר מוסכם שנשים פטורות מקריאת שמע וכמו ששינונו במשנה ברכות (ב) וכן נפסק בשלחן ערוך (פי' ע). ואם כן יש לומר שכיון שהסמיכו לק"ש את הברכות שלפניה ולאחריה, וגם קבעו להם זמן, דין אחד יש להם, ופטורות גם מהברכות. וכן כתב להדיא המגן אברהם (סק"א) שנשים פטורות מברכות ק"ש, והסמיכו לדבריו האחרונים, וכמ"ש כן הסולת בלולה (סק"א), ובשלחן ערוך הגר"י (הלכה א), ובסידור בית עובד (רינים השייכים לקריאת שמע שנדפסו לפני תפלת ערבית אות א), ובבאר היטב (סק"א), ובמגן גבורים (אלף המגן סק"ב), והמשנה ברורה (סק"ב), והכף החיים (אות א). ומכיון שפטורות מברכות קריאת שמע, ממילא אסור להן לברכם בשם ומלכות, כדון כל מצות עשה שהזמן גרמא [גם מדרבנן] שלדעת הרמב"ם ומרן בשלחן ערוך (פי' יז וס" תקפט) אינן יכולות לברך. וכמו שהאריך הרחיב בזה רבינו בשו"ת יביע אומר ח"א (האו"ח סימנים לט - מב).

לכאורה הדבר פשוט שמכיון דנשים פטורות ממצוות ק"ש וכו' ממילא אין לנשים חיוב לברך ברכות ק"ש. וכ"כ להדיא המג"א שם וכו'.

מבאר שאחר שהסמיכו חכמים ברכות אלו לקריאת שמע, אין להם דין תפילה

בהשקפה ראשונה נראה להביא כמה וכמה ראיות שברכות ק"ש אינן קשורות לק"ש, אלא הן חלק מסדר התפלה: א. אין בברכות אלו שום ענין של קריאת שמע, אלא

שהנשים פטורות גם מהם. וע"ע בשו"ת יבי"א ח"ג (הא"ח סי' ו אות ד) שכתב לבאר לפי"ז גם את מה שיכול להפסיק בין הפרקים לשאול מפני הכבוד וכו', שעל אף שעשאוים כדן ברכת המצוה לרוב הענינים, מ"מ בכמה דברים (שהוזכרו להדיא בש"ס) הקילו חכמים, כיון שסו"ס אינו מברך אקב"ו על ק"ש. ע"ש באורך.

אמנם הגר"צ בוארון בשו"ת שערי ציון שם (אות ט) לאחר שכתב את ההוכחות הנ"ל שברכות ק"ש שייכות לתפילה, שוב ראה את דברי המג"א הנ"ל שנשים פטורות מברכות ק"ש, וכתב שאין הכרח ששאר פוסקים סוברים כהמג"א, כיון שיסוד מה שאמרו שזמנם עד ד' שעות הוא מפני שזמן תפילה הוא עד אותו זמן, וא"כ כשם שנשים חייבות בתפילה ה"ה לברכות ק"ש. ע"כ. ובאמת שלא מצאנו לאחד מן האחרונים שיחלוק כדן זה ויסבור שנשים חייבות בברכות ק"ש. [ומה שדחק שם בן הרה"מ בהערה למצוא מי שיסבור כן, הרואה יראה שאין דבריו מוכרחים כלל]. ועל כרחך שהבינו שעל אף שגם תפילה יש לה זמן קבוע, מכל מקום שאני התם דרחמי נגהו, ולכן חייבות, משא"כ ברכות ק"ש כיון שקבוע להם זמן, הדר דינא להיות כמצוה שהזמן גרמא שפטורות ממנה.

ומ"ש עוד שי"ל דאפי' להמג"א כיון שסוף סוף הנשים חייבות בעיקר התפילה לכן יש להם שייכות גם בענפיה ורשאויות לאומרם אם ירצו, והביא ראיה מדין מילה ולולב, כבר כתב לנכון הגר"ש"מ עמאר שליט"א בהערות לדחות ראיות אלו, וכיון שאין לנו הכרח גמור אי אפשר להורות לברך. וז"ב.

שאינן לחלק בין הפטור לבין האפשרות לברך

ואמנם בשו"ת יביע אומר ח"ג (הא"ח סי' ו) חובאה השגת הרה"ג רבי אהרן יצחק זסלנסקי, שלעולם י"ל שברכות אלו הן חלק מסדרי התפילה, ונשים יכולות לברכן, אלא שכיון שסודרו לכתחילה על ק"ש, הויקה שיש להם

לק"ש פוטרת את הנשים גם מהברכות, מכיון שהן פטורות מק"ש. ע"ש. אבל רבינו שם השיב לו על זה, שדבריו תמוהים, דממה נפשך אי אזלינן בתר תקנת חז"ל להסמך הברכות על הק"ש, ומה"ט הנשים פטורות מהן וכמ"ש המג"א, ממילא חזר דינם ככל ברכות שעל מ"ע שהז"ג, שאין רשאות הנשים לברך לדעת מרן, ואי אזלינן בתר עיקר התקנה שנתקנו שלא על הק"ש עצמה, וירצה לדמותן לסדר תפלה שהנשים חייבות בה, א"כ יחייב את הנשים בברכות ק"ש דלא כהמג"א ושאר האחרונים. ומאן פלג ליה למר בהאי מילתא לומר דאה"ג דפטורות מטעם דהוון בברכות לק"ש, ומ"מ רשאות לברך אותן אף לד' מרן משום דהוון כתפלה ואין לנו לאחזו את החבל בב' ראשין. עכ"ל.

ולעולם אין לחלק בין ברכות המצות שאומרים וצונו, דבהא גרע טפי דמיחזי כשיקרא, הואיל ופטורות הן, ובין ברכות ק"ש שאין אומרים בהם אקב"ו לקרות ק"ש, ורק ברכות שבח והודאה הן. דכל אפיא שוין שיש לחוש לספק ברכה לבטלה הואיל ופטורות הן.

שאינן להתיר מטעם שלא אומרים בברכות ק"ש וצונו

ענין זה ביאר רבינו יותר להלן (אות ז), שזה תלוי בב' תירוצי הרא"ש בקידושין (פ"א סי' מט), שהביא דברי ר"ת דס"ל דנשים יכולות לברך על מ"ע שהז"ג אף על פי שפטורות, וראיה מפסחים (קטז:) סומא פטור מלומר הגדה, ופריך ליה, והאמר רבינא שאילתינהו לרבנן דבי רב ששת, מאן אמר אנדתא בי רב ששת, רב ששת, בי רב יוסף, רב יוסף, ומוכח התם דלא פריך אלא ממה שמוציאים אחרים, אבל מה שבירכו הם עצמם לא קשיא ליה, אף על גב דאיכא ברכת אשר גאלנו. וכ' ע"ז הרא"ש, מיהו אין זו ראיה כל כך, דעדיפא מינה פריך. ועוד דברכת אשר גאלנו ליכא וצונו. ותימא הוא היאך תאמר וצונו במילתא דלא מחייבא וכו'. ע"ש. הנה מבואר

בתי' הב' החילוק בין ברכה שיש בה וצונו או לא, משא"כ לתירוץ הראשון של הרא"ש, אין שום חילוק בין ברכת השבחה והודאה, כברכת אשר גאלנו, לברכה שאומרים בה וצונו. וכן דעת ר"ת, שמביא ראיה מההיא דפסחים (קטז:): בדין ברכת אשר גאלנו. וכתב שבשו"ת יביע אומר ח"א (ס' כח סוף אות ג) הביא בשם שו"ת הריב"א (ס' מז), דהרא"ש גופיה לא ניח"ל לחלק בזה. וראיה ממ"ש אח"כ בשם ר"י בר יהודה להביא ראיה לר"ת, מברכות התורה, שאשה עולה למנין ז' ומברכת, אף על פי שנשים פטורות מת"ת. ולא דחה דשאני התם דלא אמרי וצונו. עכת"ד רבינו שם.

ואמנם בשו"ת מחזה אליהו פאלק ח"א (ס' טו אות ה) כתב להקשות על דברי רבינו, שהרי המעיין בדברי הראשונים והפוסקים יראה שכל האיסור לנשים לברך על מ"ע שהזמן גרמא הוא מפני שאומרים בה וצונו ואף אחד לא ציוה אותן. וכמ"ש כן המגיד משנה (פ"ז מהל' סוכה ולולב סוף הלכה ז'): ולדעת רבותי ודאי שאין הנשים מברכות, והיאך יאמרו וצונו והן פטורות. ע"כ. וכן מבואר בתוס' עירובין (צ"ו:) ובהרא"ש פ"א (ס' מט), וכן דייק המג"א (ס' רצו סק"א) מהרא"ש, וגם בב"י (ס' תקפ"ט) הביא דברי המגיד משנה ומבואר שמסכים עמו. וכ"כ הגר"א בביאורו לש"ע. וכן הוא בהגהות מיימוניות (פ"ג מהל' ציצית אות ט). וכן כתב הצ"ח ברכות (כו:): שכיון שלא אומרות וצונו אין בזה איסור. ולכן דברי היב"א צ"ע. עכת"ד.

איברא שהדברי רבינו פשוטים לפניהם ולאחריהם, שכיון שהרא"ש בתירוץ הראשון לא חילק בין אם אומר וצונו או לא, וכן דעת ר"ת שמביא ראיה מברכת אשר גאלנו שאין בה וצונו, וכן מוכח דעת הרמ"א, הב"ח והט"ז [וכמו שהתבאר בשו"ת יביע אומר ח"א ס' כח אות ב שציין רבינו כאן], וכן כתב בשו"ת הריב"א, לכן גם אם נמצא לראשונים ואחרונים אחרים שחולקים על זה, עדיין לא יצאנו מכלל ספק

ברכות, ואין בכוחנו להכריע בין הראשונים ולפסוק לקולא. [וחלק מהפוסקים שהזכיר, הביאם כבר רבינו בתשובתו כאן והשיג עליהם, כפי שיראה המעיין].

וע"ע בשו"ת יביע אומר חלק ח (האו"ח ס' ה) שהביא גם מהאחרות חיים והכלבו שיש לחוש גם כשלא אומרות וצונו [ע"ש שהאר"ך להשיב על דברי האור לציון ח"ב (פ"ה הלכה ג) שכתב שנשים יכולות לברך ברכות ק"ש מטעם שהן ברכות השבח], ואם כן בודאי שיש לחוש יותר לספק ברכות.

ומה שכתב הגר"י רצאבי בשו"ת עולת יצחק ח"א (ס' קטו אות ג), שהרא"ש לא כתב כן אלא דרך משא ומתן, אבל שאר הראשונים נקטו בפירוש שהטעם משום שאומרים וצונו, והביא שכן כתב בב"י להדיא (בס"י ז). ע"כ. הנה המעיין בב"י יראה כוונתו שאין הכרע מדברי הרא"ש אם נשים יכולות לברך או לא. אבל הראיה שהביא רבינו היא מתוך דברי הרא"ש שהקשה לכו"ד שנשים לא מברכות אך ברכו ברכת אשר גאלנו, ותירצו ב' תירוצים, וא"כ לדידן דקיי"ל שלא מברכים, יש לחוש לתירוץ הראשון שאין חילוק בין אם אומרות וצונו או לא.

הואיל וקיי"ל ספק ברכות להקל, וחיישינן ^{אות י} טובא בדין הזכרת ש"ש לבטלה, הא ודאי שצריך ללמד את הנשים שמברכות ברכות ק"ש שלא יוסיפו לעשות כן. ודלא כמ"ש בס' כף החיים (ר"ס ע) שנהגות הנשים לברך ברכות פסוקי דזמרה וברכות ק"ש. ע"ש. שאין זה מנהג נשים הבקיאות בהלכה.

שאינן ראייה ממה שלא העירו הפוסקים על זה עד לדורות האחרונים

בקונטרס "מוגש לעיון" (עמוד ח בהערה) כתב להקשות, שהרי בכל הדורות היו נשים שידעו להתפלל ואיך לא אשתמיט אפילו פוסק אחד להזהיר שלא יברכו שבע ברכות

לכמלה. ובפרט שיש לנו את עדות הכף החיים שכן נהגו, ואיך נתעלם מזה. ע"כ.

אבל הדבר ידוע שהנשים לא היו יודעות קרוא וכתוב, ובקושי ידעו להתפלל, עד לדורות האחרונים ממש, עי' בבא"ח (שנה ראשונה פרשת חוקת הלכה יא) שכתב והן בעוון עתה רבות בנות אוכלות בלא ברכה מחמת חסרון ידיעה ועתידות הן ואביהן ובעליהן ליתן את הדין, וראוי לכל אדם ללמד את בתו בנעוריה בית אביה נוסח ברכת הנהנין וברכת המזון לפחות נוסח הקצר הכתוב בספרים, ואם לא למדה בבית אביה חייב בעלה ללמדה. ע"ש. גם בשו"ת שמש ומגן ח"ב (תאו"ח סי' עב אות ג) כתב בימי חורפי בעיר מולדתי מקנאם יע"א. עיר של חכמים ושל סופרים. לא היתה אשה אחת שיודעת ללמוד או להתפלל או לברך, וזה בא להם. ממה שנישאו כשהן קטנות, בנות עשר או פחות. ונכנסים תחת עול הבעל והחמות. ותיכף יולדות הרבה, ואין להם אפשרות ללמוד. רק ראיתי שבכל יום הולכות לפני המזוזה, ושפתותיהן רוחשות תפלה בלחש על משפחתם. ואולי היו יודעות לקרוא פסוק שמע ישראל. גם בבתי כנסיות לא היתה שום עזרת נשים. אפי' ביום כיפור לא באה לכתב"נ אפי' אשה אחת. ואפי' אחר שנתחדש הזמן ובאתי לשרת עם קדש בעיר הגדולה קובלנאק, ונבנו בתי כנסיות חדשות עם עזרת נשים, הנשים באות רק לשמוע כי לא יודעות שום דבר. עכ"ל. והניף ידו בשנית בשו"ת שמש ומגן ח"ג (סי' נד אות א) [והזכירו רבינו בספר טבעת המלך (עמוד רצה). ע"ש]. וכ"כ הגר"צ בוארון שליט"א בשו"ת שערי ציון ח"א (סי' ט אות יא) דידוע הדבר דרוב ככל גשות הספרדים בחו"ל לא ידעו לברך כלל לא על הנרות ולא שאר ברכות וכו' כי הדבר ידוע שאצל הספרדים לא שלחו את הבנות ללמוד קריאה בכיה"ס מפני הצניעות, וגם בבית הוריהן לא לימדו אותן כי האב טרוד במלאכתו מעה"ש עד צאת הכוכבים, והאם גם היא לא ידעה

קרוא וכתוב, ומרביתן כלל לא ידעו שיש חיוב על האשה לברך לא ברכת הפירות ולא ברכת הנרות כי אם ברהמ"ז והמוציא שהן שומעות מבעליהן, מלבד מיעוטא דמיעוטא ממש שידעו מקצת ברכות. ע"כ. והביא כל זה הרה"ג רבי נריה גפרי שליט"א בספר מגן יוסף (עמוד רנא). ע"ש. וכן מצאתי להגר"י רצאבי בשו"ת עולת יצחק ח"א (סי' קסו אות ג) שכתב, שהנשים בנות עדת תימן לא קיימו כלל מצות אלו כלולב ותקיעת שופר וכדו', ולא היו אומרות ברכת התורה, ולא פסוקי דמרה, וכן לא קריאת שמע וגם לא ברכותיה. ע"ש. ומעתה הדבר ברור שמה שלא דיברו על זה האחרונים, משום שדין זה לא היה מצוי בוונם, והשאלה נתחדשה רק בדורות האחרונים שרכות בנות עשו חיל, ומחנכים אותן בבית הספר לקרוא ולכתוב כראוי, אלא שכיון שהיו לומדות אצל האשכנזים, לימדו אותן לברך כמנהגם, ולכן אין לחוש למנהג בזה.

ואף על פי שלפענ"ד נראה דהנשים המתפללות מוסף אין לגעור בהן, שהרי יש ספק ספיקא בדבר, שמא הנשים רשאות לברך בכל מצות עשה שהזמן גרמא. ואת"ל שאין רשאות שמא בברכה שאין אומרות בה וצונו שפיר דמי. אלא שמכיון שהסכמת רוב האחרונים דאנן נקטינן בשפולי גלימייהו שאין להורות לברך על פי ספק ספיקא, משום הכי אין להורות לנשים להתפלל מוסף. ואף לאלו הרוצות להתפלל, טוב לומר להם באמירה רכה דשב ואל תעשה עדיף.

בביאור הטעם שלא סמך רבינו על ספק ספיקא כדי לא למחות בנשים המברכות ברכת ק"ש

לבאזרה יש להקשות על דברי רבינו, שכיון שסמך על ספק ספיקא זה בשביל לא למחות ביד חזקה בנשים הרוצות להתפלל מוסף, למה לא סמך עליו גם לענין ברכות ק"ש, שהרי גם בדין זה יש ספק ספיקא, שמא הנשים רשאות לברך בכל מצות עשה שהזמן

גרמא, ואת"ל שאין רשאות שמא בברכה שאין אומרות בה וצונו שפיר דמי. כ"כ להקשות הגאון רבי אהרן סימן טוב שליט"א במאמרו הנדפס בקובץ המשביר ח"ד (עמוד רלז). ע"ש. ולפע"ד נראה, שרבינו לא רצה לסמוך על ספק ספיקא זה, שאינו מוסכם לדעת רוב האחרונים, אלא לגבי תפילת מוסף, שהדבר קשה מאוד בעיני הנשים שמבטלים מהן תפילה שלימה, ולכן סמך בזה על הסוכרים שאפשר לברך על פי ספק ספיקא, לענין שלא למחות בהם ביד חזקה. משא"כ לגבי ברכות ק"ש, שלא מורים להן לבטל הברכות לגמרי, אלא רק שלא לאומרן בשם ומלכות, שזה קיל טפי בעיניהן, בזה לא ראה שיש צורך גדול כל כך לסמוך על מיעוט האחרונים הסוכרים שמברכים על פי ס"ס, גם לא לענין שלא למחות בהן, והשאיר את הדין על עיקרו, דלא מהני ספק ספיקא בברכות. [וכל עין רוג'ל בספריו של רבינו, עיניו יחזו עפעפיו יבחנו שחילוק זה מאוד מתאים לשיטתו בקודש, בהיות שירד אל העם, וידע להבין לנפשותם, בבחינת 'ירדה תורה לסוף דעתו של אדם'. וכעו"ז תמצא בשו"ת יביע אומר ח"א (האו"ח ס"ס מג) לענין קריאת המגילה בשעת הדחק מבעוד יום, שאין לומר שיקראו מבעוד יום בלא ברכה, כיון שתצא מזה תקלה, "כי בראות כן החמון, יחשבו שאינם יוצאים י"ח, וישעו בדברי הבאי, ולא יטו און קשבת, מלבד שיגרום בזה גם עגמת נפש לקהל הרחב, ביום שמחה זה". ולכן יש להורות שיקראו מבעו"י בברכה. ע"ש].

וז"ל הרמב"ם (רפ"ד מהלכות ק"ש) נשים ועבדים וקטנים פטורים מק"ש. ומלמדין את הקטנים לקרותה בעונתה, ומברכין לפניה ולאחריה כדי לחנכן במצות. ע"כ. ומבואר מזה שאין לנשים לברך ברכות ק"ש.

ביאור ההוכחה מהרמב"ם

בקונטרס "מוגש לעיון" (עמוד ה) הקשה על דברי רבינו, שלא מצא שום רמז ברמב"ם לאיסור, שהרי מדבר רק על כך שנשים פטורות, ושיש לחנך את הקטנים לכך, אבל באיסור לא דיבר כלל, וזו תמיהה גדולה. ע"כ. ולא ירד לסוף דעתו של רבינו, שהראיה לא מהרישא שכתב נשים פטורות, שהרי שם מדבר על קריאת שמע ממש ולא על ברכותיה, אלא מהסיפא, שם כתב הרמב"ם: "ומברכים לפניה ולאחריה כדי לחנכן במצוות", ואם הברכות היו שייכות גם באשה, היה צריך רק לכתוב ומברכים לפניה ולאחריה, והיה משמע שחזור גם על הנשים, וממה שמרר לכתוב כדי לחנכם במצוות, מוכח שרק לגבי הקטנים שייכת ברכה זו כדי לחנכם, אבל נשים לא. וז"פ. וכן מבואר מדברי רבינו עצמו בשו"ת יבי"א ח"ג (האו"ח ס" ט), שהדיוק הוא ממה שהנשים לא שייכות בטעם של חינוך, וע"ש שהביא שכן כתב להדיא בספר תורת חיים סופר (ס"ו ע סק"א ד"ה ויגוף), שמהלשון הזו של הרמב"ם משמע דנשים לא מברכות לפניה ולאחריה דאין מחוייבות כלל בק"ש, וכל מי שאינו מחוייב בק"ש אינו מברך לפניו ולאחריו הגם שהברכות אינן ברכות על ק"ש. ע"ש.

